

ZAPOMENUTÉ POSTAVY EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ – A. TOFFLER¹

Pavel Sirůček*

Abstract

Half-Forgotten Personalities of Economic Thought – A. Toffler

A. Toffler was an American writer, a journalist, a speculative and futurist-sociologist often referred to as the “guru” of futurology, and the author of a number of influential world bestsellers. He is famous in the wider public through works concerning the impacts of modern technologies, digitalisation, the information revolution, and great civilization waves in the rapidly approaching future.

Keywords: A. Toffler, H. Toffler, futurology, civilization waves, theory of transformation of capitalism

JEL Classification: B59, O10, O30, P00

V košaté historii ekonomického, resp. šířeji sociálně-ekonomického myšlení se objevuje nemálo osobností, jejichž dílo nebylo – dobově, nebo i dodnes – plně doceněno či adekvátněji rozpracováno. Zcela zapomenuti by neměli zůstat ani různorodí ekonomičtí disidenti, resp. autoři, jejichž originalita se vymyká standardním mantinelům. Některé „polozapomenuté“ připomíná seriál AOP 2015–2017. Závěrečný díl cílí na vlivného futurologa a autora světových bestsellerů, který sice ekonomem nebyl, ale jehož dílo se ekonomie a ekonomů silně dotýká.²

Alvin Toffler (1928–2016)

Americký spisovatel, novinář, spekulativní a futurologický sociolog, označovaný jako „guru“ futurologie. Proslul texty na téma dopadů moderních technologií, digitální revoluce, velkých civilizačních vln či šoku z rychle přicházející budoucnosti. Jeho spíše popularizační a veřejnosti určené úvahy lze zasadit do širšího rámce teorií transformace kapitalismu.

Z novináře předním světovým futurologem

Narodil se 8. října 1928 v New York City, umírá 27. června 2016 v Los Angeles. Od dětství ho přitahovalo povolání spisovatele. Studuje jazykovědu na New York University, kde získává v roce 1950 bakalářský titul (B.A.). Náleží k radikálním studentům a s Heidi

1 Text vznikl s podporou grantového projektu VŠE IP305027.

2 Od roku 2018 budou AOP vycházet jen v anglickém jazyce a tento seriál končí. Ve stadiu úvah je další volný cyklus „medailónků“ o známých i méně známých českých a moravských sociálně-ekonomických myslitelích.

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta podnikohospodářská (pavel.sirucek@vse.cz).

Farrellovou³ se coby političtí aktivisté stěhují na Středozápad USA. Pět let pracují jako modré límečky na montážních linkách, kde získávají zkušenosti z industriální hromadné výroby. Inspirováni jsou spisovateli jako byl London či Steinbeck, kteří neváhali osobně se zapojit do každodenní praxe, o níž hodlali psát. Toffler své první spisovatelské pokusy činí v oblasti poezie a literární fikce. Působí v odborářském tisku a je korespondentem Bílého domu (1957–1960) se zaměřením na tisk v Pensylvánii. V roce 1959 se Tofflerovi vracejí do New Yorku. Toffler získává redaktorské místo v časopise *Fortune* (1959–1962), kde komentuje problematiku podnikání a řízení. Posléze je novinářem na volné noze a píše pro různé tiskoviny. Známým se stává jeho rozhovor s A. Randovou pro *Playboy* v roce 1964.

Tofflerův zájem o moderní technologie, hlavně informační a komunikační, umocňují jeho kontakty s ranými počítačovými odborníky a prvními průkopníky na poli umělé inteligence v rámci studie o vlivu počítačů, na kterou byl najat firmou IBM. Spolupracoval i se společnostmi Xerox nebo AT & T, pro niž vypracovával strategická doporučení. Působil jako hostující badatel v Russel Sage Foundation, jako hostující profesor na Cornell Univerzitě a člen New School for Social Research či konzultant a poradce. Alvin Toffler se setkal s řadou významných politiků, vůdců i vojenských expertů. Jeho úvahy (ohledně nově se rozvíjejících trhů či průkopnické podnikatelské vize) zaznamenaly ohlas po celém světě, včetně Číny. Inspiraci Tofflerovými knihami uvádějí mnozí podnikatelé, mediální magnáti a dokonce i umělci.

V roce 1996 zakládají Tofflerovi společně s obchodním konzultantem T. Johnsonem poradenskou a konzultační futurologickou firmu Toffler Associates, navrženou i za účelem realizace idejí, které Toffler literárně zpracoval a zpopularizoval. Firma se zabývá strategickým plánováním a radí vládám, korporacím i nevládním organizacím v USA, Jižní Koreji, Mexiku, Brazílii, Singapuru, Austrálii aj. Toffler obdržel několik čestných doktorátů v oboru humanitních věd, práva a přírodních věd, stal se členem American Association for the Advancement of Science či International Institute for Strategic Studies. Ve Francii byl jmenován Officier de l'Ordre des Arts et Lettres, je laureátem i dalších prestižních ocenění, včetně McKinsey Foundation Book Award for Contributions to Management Literature. Spolu s manželkou zastával funkci čestného spolupředsedy americké komise United Nations Development Fund for Women. V roce 2006 získávají Tofflerovi ocenění Brown University's Independent Award.

Tři klasická díla populární futurologie

Toffler se z novináře a publicisty vypracoval na futurologa, spekulativního sociologa a vlivného sociálního myslitele. Sám, resp. spolu s manželkou napsal několik knih, které jsou považovány za futurologickou a prognostickou „klasiku“ a léta kralovaly na žebříčcích bestsellerů po celém světě, a to v mnoha vydáních. Jejich ústředním tématem je transformace současné civilizace a její směřování. K nejpůvodnějším náleží tzv. vlnový koncept vývoje civilizace, který je předmětem především volné trilogie známých bestsellerů

3 Ta se stává jeho manželkou, spolupracovnicí i spoluautorkou řady jeho prací. Spisovatelka, aktivistka, futuroložka a konzultantka Adelaide Elizabeth Tofflerová (*1929) též působila jako mimořádná profesorka na National Defense University ve Washingtonu. Je držitelkou např. italské medaile za přínos pro sociální myšlení.

Šok z budoucnosti [1970], *Třetí vlna* [1980] a *Posun moci* [1990]. Za jednu z nejvlivnějších knih své doby bývá označována zejména *Třetí vlna*, která představuje paradigmatický pohled na fázoání a směřování dějin, kdy se změny odehrávají ve velkých vlnách. Kritické hlasy ovšem připomínají silnou spekulativnost a populárnost, resp. nedostatečnou „vědeckost“ Tofflerových prací.

V polovině 60. let Toffler zahajuje pětiletku výzkumů na univerzitách, ve výzkumných centrech, laboratořích i vládních agenturách, která ústí v *Šok z budoucnosti*. Toffler, v návaznosti na periodizaci dějin D. Bella aj.,⁴ rozlišuje, podle určující úlohy odvětví, společnost zemědělskou, industriální a postindustriální, kterou též spojuje se „symbolickou ekonomikou“ založenou na sféře služeb a „výrobě dojmů“. Tofflerovy studie tvrdí, že lidstvo již nečekají krvavé revoluce, nýbrž velké krize. Moderní vývoj se totiž neustále zrychluje a neposkytuje čas na zamyšlení a přizpůsobení – lidé se dostávají pod stresující tlak změn, jsou hodnotově dezorientováni a šokováni příliš rychle přicházející budoucností.

Tofflerův koncept šoku z budoucnosti (*future shock*) odráží rozvíjející se stres a dezorientaci vyvolanou tím, že jsou lidé vystaveni příliš velkým změnám v příliš krátkém čase. Toffler se zaměřuje na sociální změny způsobené nástupem nových technologií, kdy adekvátní adaptaci považuje za hlavní formu společenského pohybu. Snaží se čtenáře na změny připravit, aby se vyhnuli šoku z budoucnosti, neboli psychickému a fyzickému stavu, který lze přímo i popsat lékařskými a psychiatrickými termíny, tedy „nemoci ze změny“. Změna je podle Tofflera společným jmenovatelem naší společnosti i doby. Změny se na nás valí ze všech stran a ne každý se s nimi umí úplně vypořádat. Šok z budoucnosti je šokem nejenom kulturním, je výsledkem zrychleného tempa společenských změn, kdy nová společnost tlačí na starou. Vzniká jako potřeba, nutnost ale i neschopnost adaptovat se na změny. Kniha líčí zvyšování životního tempa ve vyspělých zemích neustále zrychlovaného smyčkou zpětné vazby nových technologií, což přináší např. rozpad tradičních manželství a rodinných forem života, časté stěhování či střídání zaměstnání. Uvedené má za následek, že lidé ztrácí vztah k předmětům, které stejně vydrží být módními jen jednu sezónu, a nahrazují je jinými na jedno použití. Ztrácí schopnost udržet citové a přátelské vztahy, neboť četná stěhování za prací vždy znovu a znovu rozbíjí vybudované vazby. Stejně tak ztrácí i pocit odpovědnosti za místo, na kterém žijí, neboť i toto po krátké době opouštějí. Rostoucí tempo vývoje však naráží na přirozené biologické limity člověka. Jsou-li např. překročeny maximální frekvence podnětů, na něž je člověk schopen odpovědět svou volbou, nastává krize projevující se neurózami, psychickými poruchami i zhroucením. Snaha uniknout z kolotoče rychlých rozhodnutí se projevuje v únikových strategiích, jakými jsou vytváření izolovaných komunit, požívání drog, přimknutí se k jednoznačným ideologiím a receptům atd. Jako řešení Toffler navrhuje větší opatrnost při zavádění produktů na trh či preventivní zvážení sociálních důsledků, které nová technologie přinese. Již tehdy předpovídá pokrok v podobě klonování, osobních počítačů, internetu, kabelové televize či mobilní komunikace. Později klade důraz i na sféru vojensví [1993, 1995],

4 Jde o frekventovanou periodizaci z 50. let 20. století na základě industriální metody (D. Bell, R. C. F. Aron aj.). Podle výroby a používaných znalostí se společnosti klasifikují na předindustriální (s hlavními aktivitami spojenými se zemědělstvím), industriální (orientovanou na průmysl) a postindustriální (s dominantní sférou služeb), která bývá označována také jako superindustriální, technotronní nebo informační, digitální apod.

na šíření technologií, nebo varuje před problémy plynoucími z neslučitelnosti starých a nových technologií [1983].

Kniha *Třetí vlna* přináší analýzu změn, transformujících industriální společnost „druhé vlny“ na informační společnost „třetí vlny“. Základní ideou je realita opouštění industriální společnosti. První („vesnická“) vlna byla spojena s agrární revolucí, druhá („vlna továrních komínů“) se vzednutím revoluce průmyslové. Období 1950–2025 rámuje třetí vlnu, resp. revoluci superindustriální nastolující superindustriální či informační společnost. Koncept civilizačních velkých vln A. a H. Tofflerových rozděluje vývoj společnosti do tří epoch odpovídajících velkým vlnám.⁵ Následná vlna tlačí na kulturu, instituce a celou společnost vln předchozích. Toffler nebere v úvahu celé trvání lidských dějin, nýbrž pouze dobu civilizace, tedy období, během něhož lidé vytvořili materiální kulturu a začali aktivně zasahovat do okolní přírody, z níž se vyčlenili jako její protipól. Předtím lze hovořit o mnoha tisícileté epoše předcivilizačního vývoje.

První velká vlna je spojována s nástupem neolitické, resp. agrární revoluce asi 10 000 let př. n. l. Trvala cca 9 000 let a valila se světem velmi pomalu. Tehdy vznikaly a rozvíjely se zemědělské společnosti, resp. civilizace. První vlna nahrazuje život malých skupinek lovců a sběračů společností založenou na pěstování kulturních plodin a chovu domácích zvířat. Lidé konzumují převážně to, co si sami obstarají. Neexistuje tudíž ještě dělení na výrobce a spotřebitele, čemuž odpovídá struktura společenských vztahů, např. biologické rodiny. Druhá vlna je nesena první průmyslovou revolucí s nástupem cca v 18. století (v Anglii a následně v Západní Evropě) a reprezentuje vznik a prosazení masových průmyslových společností, resp. industriální civilizace. Společnost agrární se mění na industriální. Druhá vlna rozbíjí struktury první vlny, které přestávají být funkční. Rozvíjí se technologie a specializace a lidé přestávají být odkázáni na to, co sami ulovili, vypěstovali či vyrobili. Každý se stává spotřebitelem všeho. Přibývá městských průmyslových obyvatel, jsou podkopávány tradiční struktury, kdy např. začíná dominovat rodina „nukleární“. K charakteristickým institucím druhé vlny náleží taktéž obří továrny (s nárůstem role korporací) a jednotný vzdělávací systém. Společnost druhé vlny je společností průmyslovou a je založena na masové výrobě, masové distribuci, masové spotřebě, masovém vzdělávání, masmédiích, masové rekreaci, masové zábavě a zbraních hromadného ničení. Což je spojeno se standardizací, centralizací, soustředěním a synchronizací i organizačním stylem v podobě propracované byrokracie.

Třetí velká vlna startuje roku 1950 v USA a stojí u zrodu společnosti postindustriální, resp. civilizace informační či znalostní. S jejím nástupem bývá spojován mohutný rozvoj terciární sféry i revoluce informační, komunikační, počítačová atd. Futurology a spisovatelé science-fiction bývají používány taktéž termíny jako věk informací, vesmírný věk, elektronická éra, později globální vesnice aj. Obdobně jako u společnosti třetí vlny obvykle chybí i zde rigoróznější definice a jednotlivé termíny se často překrývají

5 Jedná se o koncept odlišný a širší ve srovnání s instrumentariem dlouhodobých cyklů (hospodářských či sociálně-ekonomických), resp. dlouhých vln. Tyto jsou často označovány jako Kondratěvy vlny (K-vlny či K-cykly). Bývají však obvykle vztahovány pouze k industriální historii vývoje (resp. vývoji následnému) a jejich mechanismus může být interpretován v duchu inovační logiky, a to s využitím díla N. D. Kondratěva (viz *AOP*, 2016, č. 2), J. A. Schumpetera (*AOP*, 2016, č. 3) a jeho pokračovatelů, včetně F. Valenty (*AOP*, 2016, č. 4).

či dubluji. Toffler přitom opět s předstihem predikuje rozšíření sítí, internetu, e-mailů, kabelové televize, interaktivních médií a dalších digitálních technologií. Digitální věk spojuje též s „přehlcením informacemi“. Předpovídá i řadu geopolitických událostí jako zhroutení SSSR, pád berlínské zdi či růst významu Asie a Tichomoří.

Podle Tofflera stojí lidstvo před obrovským skokem vpřed a směřuje k dosud nehlubšímu zvratu v historii. Revoluční charakter změn a bolestnost přechodu se odvíjí od přechodu třetí vlny a konfrontací s vlnou dozívající. Změny, které třetí vlna přináší, jsou stejně hluboké, ovšem její rychlost je ve srovnání s vlnou předchozí mnohem větší. První vlna na uskutečnění změn potřebovala kolem 10 000 let, druhá cca 300 let, u třetí má jít už pouze o několik dekad. Období třetí vlny má být jistým odklonem od přetechnizovanosti a přílišné specializace a má být podle Tofflera v tomto smyslu kombinací vln předchozích. Proti masovosti průmyslové vlny staví tato na individualizaci přístupu ke kultuře, informacím, výrobě, ale i na myšlení a spotřebě. Místo výrobků v ní zásadní roli hrají informace, maximalizace rozměrů je nahrazena přiměřeností. Dochází k přechodu od analýzy k syntéze, od „továrny k domovu“, od centralizace k decentralizaci, od hierarchických k síťovým strukturám, od využití přírody k soužití s ní nebo k pronikavém zesílení „efemerizace“ všech sfér života (ve smyslu vyjádření stále rychlejšího životního tempa). Stavebním kamenem budoucích politických systémů má být „polopřímá demokracie“. Využití referenda, coby klasické metody demokracie přímé, je podle Tofflera umožněno rozvojem komunikačních prostředků a informovaností občanů o řešených problémech. Výsledek referenda by měl ovšem představovat pouze určitý počet hlasů, připočtený k rozhodování parlamentnímu. Tímto „polopřímá demokracie“ vyvažuje „emotivnost“ rozhodování lidu v samotném referendu.

V *Posunech moci* [1990] je rozlišení velkých civilizačních vln doplněno odlišnou základnou moci nad společností, resp. posloupností mocenských pilířů. U první vlny je moc založena na síle, u druhé na materiálním bohatství, u třetí vlny na informacích a znalostech. Tofflerovi navrhuji nedělit svět na chudé a bohaté, nýbrž na země rychlé a pomalé. Ekonomiky zemí rychlých jsou hospodářstvími společnosti informační, ekonomiky zemí pomalých společnosti industriální. Koncept vychází z rozdílných systémů tvorby bohatství. Ekonomiky pomalé jsou založeny na pomalém systému tvorby bohatství a lidské práci jako jeho hlavním zdroji. Rychlé spočívají na novém a mnohem rychlejším systému generování bohatství, v němž jsou hlavním ekonomickým zdrojem znalosti a jejich produktivita. Nový systém vytváření bohatství spočívá v rozšiřování globálních tržních sítí, bank, výrobních center a laboratoří, v okamžité vzájemné komunikaci, v neustálé výměně obrovského a stále se zvyšujícího množství údajů, informací a poznatků. Výsledkem je přerozdělení, resp. posuny moci ve sféře hospodářské i politické. Znalosti se v globálním světě stávají rozhodujícím zdrojem ekonomické i politické moci zemí.

Třetí vlnu je možné spojovat právě s novým systémem tvorby bohatství, kdy jde o vlnovité šíření tohoto systému a o postupné adaptace, resp. neadaptace na tento systém. V dnešním světě nástupu třetí vlny se vše neustále zrychluje, takže pomalé země budou muset zrychlit své reakce i ekonomiky, jinak ztratí objednávky a investice, resp. vypadnou ze závodů. Rychlejší metabolismus nového globálního výrobního systému dále znamená, že zdroje pokládáné dnes za základní se mohou zítra stát bezcennými. Moc se tudíž bude přesouvat od producentů objemných surovin na ty, kteří drží v rukou i malá množství klíčových látek a od nich zase na ty, kteří disponují znalostmi, jak vytvářet zdroje nové. Levná pracovní síla přestává být výhodná, neboť v některých odvětvích

představují mzdy jen malé procento nákladů. Důležitější úspory přináší technologie a informační toky. Propast, která se musí překlenout, má podle Tofflerových především povahu informační a elektronickou.

Další studie Tofflerových

Kniha *Nová civilizace: Třetí vlna a její důsledky* [1995] představuje koncept třetí vlny uceleně prizmatem stěžejních dopadů. Práce obsahuje nové kapitoly i upravené pasáže z klíčové trilogie. Analyzuje příčiny, podstatu a důsledky třetí technologické revoluce, která má startovat před koncem tisíciletí – revoluce ve zpracování a používání informací.⁶ Hnací sílu dějin představuje technologický pokrok přicházející ve vlnách. Motorem „nové civilizace“ se stává důraz na poznání, znalosti a informace. Uvedené Tofflerovi využívají k optimistickému vykreslení budoucnosti. Veškeré sféry života nevyhnutelně vyžadují spoluvytváření nových forem třetí vlny. „Nová civilizace“ přináší změny způsobu práce či bydlení, nové rodinné styly i formy lásky, novou ekonomiku i nové politické konflikty, proměny vědomí atd. Lidé by se měli zapojit do budování civilizace třetí vlny, čemuž mají napomoci nové politické struktury údajně rozšiřující demokratické principy (např. posilování role menšin, „polopřímá demokracie“). Odpovědnost za společenskou změnu má přitom spočívat na každém jedinci, a proto by se nikdo neměl uzavírat ničemu novému. Vyústěním je opět fatalistický závěr, že člověk musí pochopit současný vývojový trend a aktivně participovat na formování jeho podoby.

Nástup třetí vlny hnané informační revolucí Tofflerovi spojují s obdobím těsně po II. světové válce v USA a dalších rozvinutých zemích. První vlna fakticky doznívá a druhá vlna se stále plně nevyčerpala. Opět se po planetě valí dvě odlišné vlny. Střet první a druhé vlny byl provázen sociálními třesy, revolucemi a válkami. Konfrontace třetí vlny s druhou taktéž vyvolává po celém světě sociální napětí, konflikty a politickou nestabilitu. Což nemá být nic neobvyklého, neboť obrovské změny ve společnosti nemožnou nastat bez konfliktu. Tofflerovi se domnívají, že ani v současnosti není boj o moc mezi elitami druhé a třetí vlny ještě dokončen. Globální soutěž mají vyhrát ty země, které dokončí transformaci do třetí vlny nejkldněji. Tofflerovi přitom opakovaně připomínají, že úsvit nové civilizace bývá nejnvýbušnější.

Vývoj se přehoupl do éry informační, což se odráží i v pojetí a vedení válek. Své predikce Tofflerovi opět zakládají na teorii velkých vln, již aplikují na vojenství a precizují v knihách *Válka a antiválka* ([1993, 1995]). Věnují se jsou novým formám války a antiválky (čili úsilí o zajištění míru) v globalizovaném světě. Změna způsobů tvorby bohatství vede i ke změnám ve vedení války a antiválky. Základní ideu budoucích válek spojují s přechodem od hrubé síly k síle „mozku“. Ve válkách druhé vlny, především ve 20. století, záleželo na množství vojáků i techniky. Konflikty třetí vlny se vyznačují sofistikovanými technikami, novými technologiemi a malým, leč efektivním nasazením vysoce kvalifikovaných lidí. Na přelomu století dochází v nejnvýspělejších zemích ke srážkám

6 V rámci aktuální technooptimistické hysterie 4.0 se mluví už o tzv. čtvrté průmyslové revoluci (s jádrem v digitalizaci a průmyslu založeném na kyberneticko-fyzických systémech). Revoluce třetí (1969) měla spočívat na elektronice, informačních technologiích a automatizované produkci. Sled průmyslových, technologických aj. revolucí je ale silně diskutabilní a existují různé pohledy a odlišná kritéria. Tzv. revoluce 4.0 bývá chápána i jako další etapa druhé, třetí či čtvrté průmyslové revoluce, jako „druhý věk strojů“, nebo „šestý technologický věk“.

civilizace druhé a třetí vlny, v méně vyspělých zemích stále převládá civilizace vlny druhé a v řadě zemí rozvojového světa dosud vládne civilizace první vlny. Toto podle Tofflerových vytváří prostředí pro výbušnou situaci ve světě, v němž mohou vedle sebe probíhat konflikty a války různého druhu, a to včetně aktuálního terorismu.

Nástup třetí vlny je spojen s válkami nového typu, v nichž hrají rozhodující roli znalosti, nové špičkové technologie i taktické postupy. K realizaci nových taktických postupů vznikají nové zbraňové systémy, z nichž některé byly nasazeny již v první válce v Zálivu. Lze počítat s dalším rozvojem netradičních zbraní, kosmických (družice, systémy proti střelám), robotických (dálkově řízená letadla, vrtulníky, tanky aj., autonomní roboti pracující bez spojení s člověkem), ekologických (vyvolaná zemětřesení, sopečné erupce způsobené elektromagnetickými vlnami, modifikace počasí, geneticky upravený hmyz ničící úrodu) či neletálních (laserové pušky, zvukové generátory, prostředky pro zklidnění a uspání, kapaliny způsobující křehnutí kovů, energetické zbraně vypínající motory). Rozvíjet se mají nové způsoby špionáže i novátorská vedení psychologických a informačních válek. Nové simulační technologie umožňují modelovat celé bitvy, které se neodehrály či setkání politiků.

Vznik nových forem války vede, s určitým zpožděním, k novým formám antiválky, tj. novým formám míru a boje za mír. V rámci první vlny šlo o souboje zástupců nepřátelených stran (např. David a Goliáš), šetření životů žen a dětí, neutrálních osob či posílů, vyčleňování území a cest míru, přerušování bojů (např. kvůli náboženským obřadům) nebo o přeměnu zajatců v otroky (místo jejich masového zabíjení). V rámci vlny druhé se jednalo hlavně o smlouvy a dohody (pravidla omezující chování vojáka, péče o raněné bez ohledu na národnost, vojenští zdravotníci pokládání za neutrály, zákazy určitých zbraní, vznik nových organizací pro udržení míru typu OSN aj.). Třetí vlna zatím nevyprofilovala formu antiválky odpovídající realitě forem nových válek. Budoucí formy míru lze však už předpokládat. Tofflerovi jmenují některé i problematické (jako vraždy). Má jít o zřízení dobrovolnických žoldnéřských organizací, které by na soukromé bázi vedly války pro OSN, o prodej zbraní třetí vlny na protiúčet (za zbraně druhé vlny, které by se ničily), o zavedení registru zbraní (sledování vývozu a dovozu zbraní), o vypisování odměn za informace o pašování či šíření zakázaných zbraní, o zavedení skrytých autodestruktivních čipů (pro případ, že by partner prodal zbraň nepříteli či se sám stal naším nepřítelem), o vraždy na objednávku (odborníků, kteří propůjčili schopnosti pro konstruování zakázaných zbraní), o zintenzívnění mírové propagandy, o rušení vysílání xenofobních stanic, o finanční a technickou pomoc domácím odpůrcům války atd. Autoři přitom nerozebírají taktiky autentických mírových hnutí. Pouze konstatují, že staré formy boje (kritika vojenskoprůmyslového komplexu, vývozu zbraní, masové demonstrace, petice, výzvy) už nestačí. Připomínají, že současný mezinárodní politický systém je chaotický, „dalek rovnováze“ a že nové pochopení reality třetí vlny může pomoci lidstvu přežít, a to i přes všechny hrozby válek, občanských bojů, jaderných útoků nebo teroristických činů.

Futurologické bestsellery manželů Tofflerových se staly doslova kultovní záležitostí. Odbornou veřejností jsou ale tyto populárním stylem psané práce považovány za silně spekulativní, nemístně optimistické, až příliš jednoznačné, jasné a jednoduché. Toffler bývá nedůvěryhodným i pro postmodernu, pochybující o karteziánské racionalitě, materialismu a univerzalitě dějin. Kriticky poukazováno bývá na jistou analogii s americkými westerny v kontextu posloupnosti pilířů moci (síla, bohatství

a informace přirovnávané k westernovému schématu pistolník, rančer a učitelka) či na magičnost čísla tři u děl Tofflerových.⁷ Díky srozumitelnosti a čtivosti však vstupují jejich myšlenky do povědomí milionů lidí na celém globu. I přes teoretickou spornost, metodologickou neukotvenost, značná zjednodušování či přílišný pragmatismus. Připomenout je též možné, že Toffler již dříve úspěšně predikoval mohutný rozvoj světového terorismu, společenské katastrofy, těžké krize v Asii, nebo namátkou nahromadění celé řady závažných problémů postmoderní doby (typu medializace, sexualizace či komercializace).

Teorie transformace kapitalismu

Alvin Toffler je čelným představitelem koncepcí postindustriální, superindustriální, informační či technotronní společnosti,⁸ spadajících do rámce teorií transformace kapitalismu. Sociálně-ekonomické teorie transformace kapitalismu reprezentují velmi široký a heterogenní proud vzájemně se prolínajících a doplňujících konceptů, zdůrazňujících evoluční transformaci kapitalismu během 20. století v nový, dokonalejší a spravedlivější řád. Moderní kapitalismus, resp. už postkapitalismus (P. Mason, P. F. Drucker), bývá interpretován jako společnost postindustriální (D. Bell), technotronní (Z. K. Brzezinski), informační (manželé Tofflerovi) i síťová (M. Castells, J. Rifkin),⁹ digitální (D. Tapsott), nebo coby znalostní společnost vědění (P. F. Drucker). Anebo systém zásadně transformovaný manažerskou revolucí (J. Burnham), konvergenčními procesy (J. Tinbergen, J. K. Galbraith aj.), „třetí cestou“ tržního hospodářství (např. A. Giddens) či digitalizací (P. Mason). Patří sem i úvahy o „přírodním kapitalismu“ aj.

Především v 60. a 70. letech minulého století byly populární a široce propagandisticky využívané různé teorie manažerského řádu, manažerské společnosti či revoluce (s kořeny už před I. světovou válkou a modernějšími verzemi „leadershipu“ apod.), další koncepce korporativního kapitalismu hlásající snižování role vlastníků a změny chování korporací, teorie demokratizace kapitálu a revoluce v důchodech (s verzí v podobě „lidového kapitalismu“ částečně oprášeného v kupónové privatizaci), koncepce státu všeobecného blahobytu, teorie smíšené ekonomiky nebo teorie konvergence. Desítky variant konvergenčních koncepcí (včetně industriální či nové industriální společnosti)¹⁰ hlásaly postupné sblížování systémů díky vnitřnímu vývoji kapitalismu i socialismu a vznik

7 S občasnými škodolibými přirovnávaními ke třem zdrojům a třem součástem marxismu. S poukazy i na to, že místo marxisticko-leninského boje společenských tříd je zde vše redukováno na boj tří velkých civilizačních vln.

8 Za autora termínu postindustriální společnost bývá označován D. Bell [*The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, 1973], o technotronní společnosti mluví Z. K. Brzezinski [*Between the Two Ages: America in the Technetronic Era*, Penguin, 1976], o superindustriální zase A. Toffler [1970]. K dalším známým autorům zabývajícím se zmíněnými tématy patří A. Touraine, R. D. Hamrin, S. D. Buckingham nebo Y. Masuda.

9 Termín společnost sítí či síťová společnost je používán k označování nové společenské organizace spojené s rozvojem telekomunikačních technologií, především internetu. S odkazy např. na *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture* [Castells, M., Blackwell, 1996].

10 K předním teoretikům transformace kapitalismu lze řadit i J. K. Galbraitha, představeného in *AOP*, 2017, č. 3.

jistého hybridu (obvykle s přednostmi obou systémů při eliminaci nevýhod)¹¹ především na základě rozvoje vědy a techniky, resp. nových technologií.

Přibližně od poloviny 70. let lze sledovat ústup teorií konvergence (dále umocněný zánikem tzv. reálného socialismu) a různé modifikace koncepcí industriální společnosti do podoby teorií společnosti postindustriální, superindustriální, technotronní nebo informační. S převratnými změnami informačních technologií vedoucími k zásadním proměnám celé společnosti operují od 80. let různé varianty teorie informační revoluce a společnosti. Další postup globalizace i již dávno splasklé bubliny tzv. „nové ekonomiky“ 90. let byly spojovány s termínem digitální ekonomika¹² a především ekonomika a společnost znalostní.¹³ Zmiňované kategorie patří k módním, někdy jim bývá přisuzován mírně odlišný obsah, jindy jsou ztotožňovány – jejich přesnější vymezení a adekvátní teoreticko-metodologická zakotvení však většinou absentují. Značná část úsilí se vyčerpává slovními hříčkami, zda je lepší přívlastek informační či znalostní. Před dříve populární informační společností začala být preferována znalostní a též ekonomika založená na znalostech, kdy informace jsou sice považovány za základní suroviny budoucí společnosti, leč skutečnou hodnotu představují až znalosti a schopnosti tyto informace vyhodnotit, posoudit, aplikovat. I přes uvedené však není možné popírat přetváření industriálních společností do nových „post-“ podob a přehlížet význam právě informací.

Za aktuální variace na téma transformace kapitalismu je možné považovat záplavu úvah na téma 4.0, včetně „kapitalismu 4.0“. Světem má dramaticky otřásat tzv. čtvrtá průmyslová revoluce s jádrem v iniciativách typu *Industrie 4.0*.¹⁴ Je otázkou, do jaké míry jde o další velkou bublinu a prázdné propagandistické heslo, o prognózu, o zbožné přání nebo o výraz strategické modernity a skutečné epochální změny. Spíše platí, že koncept 4.0 je projektem politickým a marketingovým určeným veřejnosti, médiím, politikům, kdy jsou nadsazovány dopady další fáze digitalizace a robotizace hlavně průmyslové výroby. I přesto mají iniciativy 4.0 mimořádný význam pro nás, a to vzhledem ke specifickému charakteru ekonomiky ČR.

Vybraná díla A. Tofflera

The Culture Consumers: A Study of Art and Affluence in America (St. Martin's Press, 1964); *The Future as a Way of Life* (*Horizon Magazine*, Summer 1965); *The Schoolhouse in the City* (ed.), (Praeger, 1968); *Future Shock* (Random House, 1970, česky Šok z budoucnosti, Práce, 1992); *The Futurists* (ed.), (Random House, 1972); *Learning for Tomorrow: The Role of the Future in Education* (ed.), (Random House, 1974); *The Eco-Spasm Report*

11 S variantami nutné syntézy, rostoucí shody, spontánní fúze, jednotné společnosti, generalizované ekonomie aj.

12 Tzv. „novou ekonomiku“ chápe jako digitální např. D. Tapscott [*The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. Mc Graw-Hill, 1994, česky *Digitální ekonomika: Naděje a hrozby věku informační společnosti*, Computer Press, 1999].

13 P. F. Drucker [*The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*. Harper & Row, 1969] přichází jako první s termínem *společnost vědění*.

14 Tuzemskou iniciativu představuje kolektivní publikace *Průmysl 4.0: Výzva pro Českou republiku* [Mařík, V. a kol., Management Press, 2016]. Přehlídkou banálních frází, povrchní bezobsažnosti, módních hesel a laciných agitek je text *Průmysl 4.0 aneb nikdo sám nevyhraje* [Tomek, G., Vávrová, V., Professional Publishing 2017].

(Bantam Books, 1975); *The Third Wave* (William Morrow, 1980); *Previews & Premises* (William Morrow, 1983); *The Adaptive Corporation* (McGraw-Hill, 1985); *Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century* (Bantam Books, 1990); *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century* (Little, Brown, 1993 – spolu s H. Tofflerovou); *War and Anti-War: Making Sense of Today's Global Chaos* (Grand Central Publishing, 1995 – společně s H. Tofflerovou, česky *Válka a antiválka: Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu*, Dokořán a Argo, 2002); *Creating a New Civilization: The Politics of the Third Wave* (Turner, 1995 – společně s H. Tofflerovou, česky *Nová civilizace: Třetí vlna a její důsledky*, Dokořán, 2001), *Revolutionary Wealth: How it Will be Created and How it Will Change our Lives* (Alfred A. Knopf, 2006 – spolu s H. Tofflerovou).

Doplňkové informace

Dějiny ekonomických teorií (Sitárová, Z., Kliment, A. a kol., Svoboda, 1981); *Science and Change* (Toffler, A., Foreword in Prigogine, I., Stengers, I., *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*, Heinemann, 1984; česky *Řád z chaosu: Nový dialog člověka s přírodou*, Mladá fronta, 2001); *Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age* (Dyson, E., Gilder, G., Keyworth, G., Toffler, A., Progress & Freedom Foundation, 1994); *The New Intangibles* (Toffler, A., Toffler, H., Foreword in Arquilla, J., Ronfeldt, D. (eds.), *In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age*, RAND, 1997); *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj – současnost – výhledy)* (Sirůček, P. a kol., Melandrium, 2007); *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace* (Sirůček, P., Fórum společenských věd Klubu společenských věd, 2016); *Bublifuk 4.0?* (Sirůček, P., *Marathon*, 2017, zvláštní číslo).